

УДК 821.162.1

Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ

Ю. І. КРАШЕВСЬКИЙ: ПОДОРОЖІ ТА МЕМУАРИСТИКА

У статті проаналізовано текстовий масив спогадів з подорожей Ю. І. Крашевського, які сприяли зростанню ваги художнього слова, що мало нести не стільки естетично-художнє навантаження, скільки проблемно-тенденційне, акцентуючи увагу на зображенні власне мемуаристичного персонажа, зокрема таких його складових, як портрет, костюм, тіло, поведінка, жести, манери тощо.

Роки, проведені в Україні, і постійні мандрівки її теренами, знайшли своє художнє втілення в об'ємних томах вражень з мандрівок «Спогади про Волинь Полісся і Литву» (1840), «Картини з життя і подорожей» (1841), «Спогади про Одесу, Єдисан і Буджак» (1845 – 1846). Регіони рідні і близькі польському письменникові, були романтично оспівані ним з талантом видатного художника слова, а життя і звичаї українських теренів детально вивчені та висвітлені з прискіпливим підходом ученого-позитивіста. Для українців подорожі Ю. І. Крашевського – це неоціненна скарбниця знань про власну минувшину, традиції та звичаї. Тому слушною є думка Е. Кирчіва про те, що «взаємини Крашевського з Україною дали багато цінного як для його творчості, так і для польської культури взагалі, а також мали позитивний відгомін у культурі українського народу»¹.

Етноісторична детальність нарації подорожей Ю. І. Крашевського наближає їх до робіт науково-краєзнавчого характеру. Він зумів описати малодосліджені звичаї й обряди, легенди, пісні та перекази українців, селянські будні, які до нього мало хто описував із такою ретельністю, багато з них були опубліковані польським письменником уперше. Фактографічно-художня основа творів супроводжується кольоровою гамою вражень автора, глибокою емоційністю оповіді, тому Ю. І. Крашевського заслужено вважають «майстром» і «законодавцем» цього жанру у ХІХ столітті.

«Спогади про Волинь, Полісся та Литву» містять у собі враження кількох різних мандрівок письменника теренами Правобережжя. У своїх спогадах автор детально відтворює весь цикл селянського життя: сезонні способи ведення господарства, весілля, поховання, мисливські звичаї та традиції, ремесла, серед яких, наприклад, бджільництво, особливості виконання народних пісень і танців: «Танцюють хіба на весіллях, співають частіше,

¹ Кирчів Р. Юзеф Крашевський і Україна // Радянське літературознавство. – К., 1968. – № 8. – С. 79.

особливо влітку під час праці. Найпоширеніший танець є своєрідним вальсом: танцівник обіймає одною тільки рукою свою партнерку, і пара за парою кружляють у колі. Народні пісні бувають двох видів: сумні і жалісливі, довші або веселі (часто сороміцькі) двовіршеві. Тут у болісних думках потрібно шукати поезію, бо вони справді натхненні. Яке в них сильне почуття, які несподівані образи, яка барва правди! Видно, що їх із серця видобуло страждання – як крик, як стогін, як сльозу!»². Описуючи ситуації, які траплялися з автором під час мандрівок, письменник відзначає ментальні відмінності у поведінці, семантично-морфологічні у говірках та етнографічні в одязі чи обрядах українців різних регіонів. «Звичаї людей у цих краях досить лагідні: тільки по-п'яному посваряться часом, почубляться і поб'ються, але в характері немає ні гарячності, ні злості. Життя повне праці»³. Ю. І. Крашевський навіть звертає увагу на гастрономічні вподобання українського селянства: «Той хліб, від вигляду якого німець і француз здригаються з огидою, хліб чорний з грубо меленої муки, кислуватий і смачний, вони б не проміняти на жоден інший. Сало, молоко, крупи, картопля з городиною – це страви на столі поліщука і волинянина»⁴.

«Спогади про Полісся, Волинь і Литву» Ю. І. Крашевського містять цінні та професійно систематизовані матеріали регіонального характеру, глибокі спостереження з життя та побуту волинян та поліщуків. «Важко змалювати розмаїття постатей, голосів, розмов, характерів, облич, одягу, яке сюди стікається і тут нуртує. Жиди з безмінами за спиною, як зі зброєю, шукають льону, грибів та воску. Поліщуки в білих сукманах з поясами, червоними або з чорної шкіри, з калиткою, кресалом, папушею тютюну і неодмінною люлькою в зубах, яка безупинно димить їм під ніс і щохвилини гасне. Пилипони у високих капелюхах і величезних чоботях, що зростом і одягом виділяються з натовпу. Жидівки, брудні, обдерті і жадібні; поліські жінки в хустках з усмішкою на устах і курми в руках, голендри з притаманним їхньому роду виглядом, цигани з чорними розтріпаними косами і т. д.»⁵. Окремі розділи «Спогадів...» Ю. І. Крашевський присвячує поліській природі, звичаям, особливостям українського фольклору та міфології: «Море легенд ходить тут поміж людей: мають вони джерело, один, здебільшого, характер з іншими слов'янськими; малі відмінності стосуються місць. Часто виступають якісь дивовижні тварини, яким за пристановище мають служити поліські ліси і болота. Різні види змії грають в них неабияку роль, а приписувані їм у цих казках діяння нагадують про колишнє вшанування, може, це прийшло з Литви. Взимку, знайшовши в хаті вужа, під карою найбільших нещастя не годиться його забити»⁶.

Звичайно ж, не минула цей твір характерна для волинянина така тенденція художнього стилю, як відображення проблем народного життя, власне, – критика поміщицького способу життя і звеличення селянської праці, що знайде потім свою художню реінтерпретацію у народних оповіданнях. «Безперечно, – з обуренням пише письменник, – брак піклування про такий заслужений, такий гідний поваги в краї стан як селянство, відсутність

² Крашевський Ю. І. Спогади з Полісся, Волині і Литви / Пер. В. Шаборовського // Погорина. Літературно-краєзнавчий журнал. – № 16/17. – Корнин, 2011. – С. 293.

³ Там само, С. 292.

⁴ Там само, С. 292.

⁵ Там само, С. 261.

⁶ Там само, С. 294.

опікунських прав для нього, став насінням для багатьох пізніших нещасть»⁷. Також він засуджує захоплення поміщиків чужоземщиною, відсутність у них інтересу до книжок рідною мовою та надбань рідної культури: «Нам часто розповідають про двоїсту дорогу життя: одна рівна, весела і веде до пекла, друга – тяжка і вузька – на небо. Якщо так, то польські дороги повинні вести прямо до Царства Небесного, і, певно, не одного туди вже завели, хоча хто б це про них сказав?»⁸, – пророче підсумував митець. «Певні розділи, що складають структурну цілісність „Спогадів про Волинь, Полісся і Литву” – „Ярмарка в Яновці”, „Стир і Горинь” „Поліські ліси”, „Господарство”, „Замки”, „Селяни”, „На Волинь!”, „Славута”, „Волинь” та інші – є окремо завершеними творами, але, доповнюючи один одного, складають великий цілісний твір. Таким чином, побудований за методом „вільного монтажу” твір розвиває єдину ідею, створює один збірний образ. Це образ землі Ю. І. Крашевського, простори якої окреслюються кордонами Волині, Полісся та Литви. Переоцінити значення цього твору важко, адже „Спогади про Волинь, Полісся і Литву” були першим на той час масштабним твором, присвяченим цьому регіону»⁹, – слушно зауважує С. Черноус. Географічні, фольклорні, щоденникові елементи, поєднуючись із філігранною наративною манерою автора, створюють особливий тип оповіді, що і сьогодні, через багато років, зачаровує читачів цього твору.

Загалом, автор прагне якнайдетальніше відтворити події далекої минувшини, зберегти свідчення про давні звичаї та обряди, закарбувати в пам'яті наступних поколінь образ рідної землі. Особливу увагу письменник звертав на середньовічні замки, фортеці, костьоли та монастирі, давні надгробки та інші старожитності, що уособлювали колишнє польське життя на Волині, а в його час перетворились на руїни. Письменника глибоко дивувала байдужість мешканців цих теренів до власної культурної спадщини. Тому Ю. І. Крашевський намагався детально відобразити всі сторони народного життя та історії, які під його пером набували нового звучання, сприяли збереженню культурних надбань людства. Описуючи історію та пам'ятки матеріальної культури Волині й Полісся, Ю. І. Крашевський перераховує і подає відомості про замкові споруди регіону, від яких на той час залишилися лише руїни: «Архітектура замкових руїн датує їхнє походження XVII та XVIII століттями: старішими можуть бути бічні мури зі слідами башт і ровів. Але місце, де стояв перший старовинний замок Чарторийських, шукати треба деінде: в окопах, що оточують одну з колись, напевно, замкових церков. Місцеві люди показують це городище як старий замок. Незугарна будівля старого кляштору і домініканського костелу, який дуже далеко видно звідусіль, бо він височіє іще над замком, також зовсім не стара. Містечко, що оточує цей осередок, сьогодні маленьке і непоказне, але розміщене воно, як на Полісся, премальовниче. Серед пагорбів, по яких розсипана велика кількість груш, височіють могили, де-не-де заточується яр; унизу плине зеленими луками Стир, вдаліні чорніють ліси, а все це разом становить гарну картину, увінчану костелом і замком на горі»¹⁰.

⁷ Там само, С. 291.

⁸ Там само, С. 284.

⁹ Черноус С. Жанр «літературної подорожі» у творчості Юзефа Ігнація Крашевського // Київські полоністичні студії. Європейський вимір української полоністики / За ред. Р. Радишевського. – Т. ІХ. – К., 2007. – 576 с. – С. 263.

¹⁰ Там само, С. 265.

Багато уваги Ю. І. Крашевський приділяв власне історії міст і містечок, корчмам, відзначаючи художнє оформлення їхніх приміщень, церквам, палацам та маєткам. «Спогади про Волинь, Полісся і Литву» без перебільшення можна вважати першою ґрунтовною науковою розвідкою, де характеризується життя волинян в усіх аспектах. У книжці спогадів письменник чітко розмежовує поняття «Волинь» та «Полісся», дає порівняльну характеристику адміністративних та етнографічних регіонів, ділиться своїми роздумами з приводу відмінностей між ними як на етнокультурному, так і ментальному рівнях, робить спробу дати психологічну характеристику місцевих мешканців.

Заслуга Ю. І. Крашевського в збереженні історико-культурної спадщини Волині є неоціненною. Окрім ретельного опису давніх пам'яток архітектури, він, як талановитий художник, залишив по собі чимало власноруч виконаних замальовок. Зокрема, до паризького видання «Спогадів про Волинь, Полісся і Литву» (1860) він додав також низку власних ілюстрацій, які зробив під час численних подорожей українськими теренами. Двотомник «Картини з життя і подорожей» стали «звітом» про другу тривалу мандрівку Ю. І. Крашевського українськими землями. Цей твір тяжіє до більш яскраво вираженої нарисовості, і, окрім фольклорних та етнографічних матеріалів, історичних досліджень та висвітлення проблем сучасності, репрезентує широку картину суспільного життя України у цілому. Текст твору зазнав виразного впливу романтичних тенденцій. Однак, крім романтичних впливів, «Картини...» містять свідчення впливу позитивізму, що ілюструють автотематичні відступи письменника, наприклад, про час, який він проводив в архівах, бібліотеках або книгарнях, численних бесідах, поданих майже з протокольною точністю, з культурною елітою тих теренів, якими мандрував автор.

Опис подорожі по екзотичних південних землях під назвою «Спогади про Одесу, Єдисан і Буджак» має підзаголовок «Щоденник подорожі у 1843 році з 22 червня по 11 вересня». Сюжет «Спогадів про Одесу...» цілком підпорядкований маршрутові подорожі мандрівника – Городок, Правутин, Старий Константи́нів, Красне, Тульчин, Жабокричка, Чечельник, Балта, Одеса. Відвертість і щирість авторської нарації підсилює еkleктичний жанр твору, що містить у собі елементи як власне спогадів, мемуарів та щоденника, так і публіцистичних жанрів, наприклад, нарису чи есе, та навіть традиційно художніх, серед яких наявні виразні ознаки жанрів повісті чи оповідання. Ю. І. Крашевський з точністю літописця чи фотографа ретельно фіксує щойно побачене, обрамлюючи спостереження глибокими філософськими роздумами та ретроспективними екскурсами в аннали історії. Одеські спогади, як і волинські, сповнені численними етнографічними деталями життя та побуту регіонів, якими подорожував автор. У «Спогадах про Одесу, Єдисан та Буджак» простежуються окремі образні та змістові пласти: перший продиктований свіжим сприйняттям побаченого письменником, щойно зафіксованими враженнями та рефлексіями; другий – глибинний, інтелектуальний – можемо спостерігати там, де автор здійснював ретельні наукові дослідження (наприклад, в екскурсах в історію чи економічне життя Одеси, роздумах про еллінсько-римське минуле Північного Причорномор'я чи сліди потомків Ногайської Орди в Придунав'ї /Єдисані та Буджаку).

«Спогади...», природно, присвячено перебуванню письменника в Одесі та її опису, спілкуванню з представниками наукових кіл міста, зокрема з А. Скальковським, з яким Ю. І. Крашевський і надалі листуватиметься і співпрацюватиме. Одеські спогади письменника вибудовані вже за традиційною та випробуваною для «волинських» спогадів-мандрівок схемою.

Значна частина праці присвячена історії українського козацтва, де висвітлені його соціальна та державотворча місія, детально розповідається про традиції, особливості організації життя (часто із посиланням на працю А. Скаль-ковського «Історія Нової Січі»). «„Історія Нової Січі“ містить, окрім вступу про походження та історію створення козаччини, склад запорізьких військ, військової старшини, козацькі редути і фігури, внутрішній устрій Запоріжжя, суди, звичаї, право, господарство, прибутки, обов'язки, торгівлю і т. д. Подається історія Січі від 1734 до 1775 і важливі події попередніх років: універсал Хмельницького 1655 року, привілей (грамота) патріарха Йоахима від 1688 року, царський привілей про Самару 1688 року, кілька важливих актів про зв'язки Запоріжжя з кримськими ханами, де вказано імена кошових і судців, гетьманів війська запорізького та кримських ханів»¹¹, – нотує письменник.

Як може здатися на перший погляд, дещо різномірною та різностильовою подача матеріалу в подорожах Ю. І. Крашевського за тематично-проблемним спрямуванням та способом побудови авторської нарації об'єднана однією метою та має єдине призначення – зберегти духовні і матеріальні цінності культури польсько-українського пограниччя. Пильна увага автора до давнини слугувала ідеї збереження їх для майбутніх поколінь поляків і українців в умовах бездержавності та тиску царської влади. Внесок Ю. І. Крашевського у розвиток польсько-українських літературних, культурних та мистецьких взаємин є неоціненним внеском як польського, так і українського народів. І нині, через 200 років від дня народження видатного польського письменника, його художня спадщина продовжує єднати братні народи і надалі сприятиме зміцненню багатівікових міжкультурних відносин.

У волинсько-житомирський період творчості Ю. І. Крашевського став активно та виразно формуватися щоденниково-мемуаристичний стиль низки нарративних жанрів, який помітно вплинув на розвиток деяких традиційних форм оповіді в романах та оповіданнях письменника. Так, у «Мемуарах незнайомця» (1843), які містили художньо реінтерпретовані спогади зі студентських часів, яскраво відчувається мемуаристична складова, що дозволяла читачам проводити паралелі між сучасним і минулим часом. Соціально значимі узагальнення та характерна авторів наукова педантичність зробили твір достатньо точною картиною спудейського життя першої третини XIX ст.

Імплементация мемуаристичного стилю наявна у «Волинських вечорах» (1857) Ю. І. Крашевського, які насичені міцним присмаком спогадальності та щоденниковості й нині є невичерпним джерелом для науково-історичного, соціологічного чи, наприклад, етнографічного дослідження волинського часопростору позаминуло століття. «Волинські вечори» Ю. І. Крашевського займають особливе місце у мемуаристично-щоденниковому доробку письменника. їхній протостиль, на відміну від «Мемуарів незнайомого», тісно пов'язаний з «Моральними хворобами XIX століття» (1837 – 1842), «Синами століття» (1842) та «Типами і характерами» (1854), де автор намагається докладно з'ясувати причини духовних недуг своєї епохи.

Думки, висловлені письменником в Грудку чи Губині або в садочку житомирського дому, спогади про покійних товаришів, серед яких Ю. І. Крашевський називає імена Ігнація Головінського, Юстина Маєвського та

¹¹ Kraszewski J. I. Wspomnienia Odessy, Jedysanu i Budżaku: dziennik przejażdżki w roku 1843 od 22 czerwca do 11 września / Przypisami i post. opatrzył P. Hertz. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. – 473 s. – S. 147.

Казимира Коморницького, згадки про їхні слова, думки і суперечки, які вони не раз вели між собою¹², – створили мистецько-естетичний прецедент та особливу художню тенденцію рефлексії сучасного часопростору у нараціях автора «Волинських вечорів».

«Волинські вечори» відкриває розділ «Риси Волині», який, наслідуючи традиції «Спогадів...» та «Картин...», містить ґрунтовну географічну, етнографічну, історичну, культурно-просвітницьку та навіть ментальну характеристику регіону. Новацією художнього бачення та особливістю організації тексту є сакральна персоніфікація образу Волині. Широта світогляду та ґрунтовне знання краю дозволили Ю. І. Крашевському вписати Волинь як самодостатнє аксіологічне явище не тільки до контексту культури Правобережжя, але й Польського королівства.

Дороги Волині є сюжетотвірним концептом часопростору тексту: Володимир-Волинський, Степанковичі, Луцьк, Торчин, Млинів, Кременець, Дубно, Острог, Старокостянтинів, Радивилів і Клевань, Корець і Рівне, Новоград-Волинський і Овруч, Бердичів і Житомир, великі і малі села й селища – надають Волині рис безмежного простору, неосяжності, безкінечності. Постійні історичні ремінісценції у минуле, поєднання наукової спостережливості з докладним фіксуванням фактів утворюють Волинь як самодостатній етнокультурний простір. Волинська дорога уособлює пограничний світ, дух і величність часопростору, стає центральною домінантою всього розділу.

У розділі «Житомир» ґрунтовно викладена історія міста, відтворена його топоніміка та провінційна патріархальність: «На Вільській вулиці <...> є ще старі господи, у яких пан і коні живуть під одним дахом»¹³, – дискретний ритм життя: «Шляхтич неохоче їде до Житомира <...>, часто ввечері отримавши резолюцію, тут же вночі мчить до своїх пенатів»¹⁴. Передані аксіологічні пріоритети: «Шумних забав не любить Житомир»¹⁵, – що уособлює філософську репрезентацію естетичних смаків письменника.

Окрему композиційну роль у «Волинських вечорах» відіграють розділи «IV» (розділ без назви – *P. P.*), «Розкіш» та «Минуле і майбутнє», які містять філософські роздуми без хронотопної локалізації. Подібна структурна будова була досить рідкісною у мемуаристичній літературі першої половини XIX ст. Двовимірність виражається у соціально-мемуаристичних ремінісценціях письменника не як час, який рухається по вертикалі, а як два «суміжних» часи, що існують в одній горизонтальній площині, в одному паралельному світі. Очевидно, тут треба шукати витоки трагізму нарації письменника, причини зосередженості на аналізі безвихідної ситуації, у якій опинився митець. «Вдаємо з себе багатих, на догоду минулому, вдаємо високе походження, прикидаємося, нарешті, високо освіченими людьми, але цей снобізм руйнує нас і принижує», – із гіркотою пише Ю. І. Крашевський. А далі: «Не маємо сорому, коли його належало б мати, не соромимось відмовлятися від святих обов'язків, а фальшивий страх показати свою бідність, дійсне походження, стосунки викривляє нас і паралізує життя наше»¹⁶. Занепад, моральне спустошення,

¹² Kraszewski J. I. Wieczory Wołyńskie. – Lwów, 1859. – 189 s. – S. 3–4.

¹³ Ibidem, S. 75.

¹⁴ Ibidem, S. 79.

¹⁵ Ibidem, S. 83.

¹⁶ Ibidem, S. 135.

руїна, підлість, пошесть розпусти – це далеко не повний перелік характеристик сучасного суспільства, яке рефлектує волинянин.

Ю. І. Крашевський був і залишається одним із найуспішніших творців житомирських міфів і, власне, міфу Житомира. Міфологізація та сакралізація полісу відбувається з перших рядків «Вечорів...». Письменник зановує народну етимологію, яка, до речі, дуже поширена й сьогодні, – походження назви міста від словосполучення житній світ / мир – «świat żytni»¹⁷. Юзеф Ігнацій був також одним з творців міфу Житомира як музичного міста: «Фортепіано тут усюди широко використовуються, і немає дому, де б двох або принаймні одного не було, а на вулицях від них галасу більше, ніж від євреїв»¹⁸. Не буде перебільшенням сказати, що плідна, багатогранна, натхненна літературна та суспільна праця Ю. І. Крашевського дозволила створити образ Житомира як «духовної столиці Волині»¹⁹, а період проживання тут польського письменника визначити як «епоху світлого розквіту міста»²⁰, що переконливо доводить у своїй монографії «Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму» В. Ершов²¹.

«Мемуари» Ю. І. Крашевського²² репрезентують усі можливі жанрові та асиміляційні особливості мемуаристичної літератури доби романтизму. Щоденник і власне мемуари, спогади й нотатки, записки і листки, подорож і автобіографія, шляхетська мемуаристика, монографія та, наприклад, волинські новели, домові та політично-тенденційні рефлексії – це далеко не повний перелік жанрових складових конволюту, що мирно уживаються під однією обкладинкою та об'єднані назвою «Мемуари» Ю. І. Крашевського.

«Мемуари» Ю. І. Крашевського мають конволютну композицію. До них входить «Щоденник шкільних років», що охоплює період з 27 січня 1827 р. до 8 березня 1832 р. Другий розділ має назву «Мемуари з років молодості», де занотовані події із більш віддаленої ретроспекції. Третій розділ «З третього на четверте грудня 1863 р.» є розгорнутим щоденниковим записом подій лише однієї доби. Четвертий розділ «Зі спогадів Ю. І. Крашевського» має прикмети як мемуаристичності, так і яскраво вираженого щоденникового стилю, описані в ньому події відбуваються 9 жовтня 1873 р. П'ятий розділ мемуарів має заголовок «Щоденник з 1850 – 1853 років» і кожному року тут присвячено свій підрозділ. Шостий – «Безсонні ночі. Спогади й фантазії», сьомий – «З вечорів на Рив'єрі», останній – «Записки з Магдебурга і Сан-Ремо. Листки з календаря», у яких мемуаристичність переважає над щоденниковістю. Його мемуари – досить різножанрові та різностильові. Від побіжних спогадів про дитинство – до філософських узагальнень наприкінці життя. Додамо до цього, що текст, якщо розглядати його цілісно, має дискретний характер та розлогі

¹⁷ Ibidem, S. 48.

¹⁸ Ibidem, S. 87.

¹⁹ Dubiecki M. Na kresach i za kresami. Wspomnienia i szkice. – [T. 1]. – Kijów : L. Idzikowski, 1914. – 253 s. – S. 197.

²⁰ Bar A. J. I. Kraszewski na Wołyniu // Rocznik Wołyński. – T. IV – Równe, 1935. – S. 38–75. – S. 45.

²¹ Ершов В. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму: Монографія. – Житомир : Полісся, 2010. – 454 с. – С. 223–229.

²² Kraszewski J. I. Pamiętniki / Oprac. W. Danek. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – 472 s. Друге видання: Kraszewski J. I. Pamiętniki / Oprac. W. Danek. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, – Warszawa : De Agostini Polska, 2005. – 484 s.

лакуни, де певні періоди життя взагалі не представлені на скрижальях мемуаристично-щоденникових рецепції.

На відміну від вільного поведження з композицією, автор досить уважний до хронологічної експлікації. «Щоденник шкільних років» має точну атрибуцію, наприклад, «Люблін. День 27 січня 1827 року», «8, неділя», «29, понеділок», крім цього, автор часто застосовує уточнювальний допоміжний чинник: «Встав о 7-ій», «О 10-ій дістав том Богуславського», «Після 12-ої дістав „Бібліотеку для хороших дітей”» та ін. Прагнення майбутнього письменника закарбувати в пам'яті кожен мить – досить символічне, що є особливістю вікового максималізму зростання. Навіть відсутність інформації подається як інформація: «30, вівторок. нічого», «31, середа. Нічого», – завдяки чому «Мемуари» набувають рис «класичного» щоденника, що наочно ілюструє перші кроки самоакцептації юнака, який незабаром стане найоригінальнішою і найталановитішою людиною століття.

Зовсім інші властивості має текст «Щоденника з 1850 – 1853 років». Те саме скрупкульозне датування: «1850 рік. 7 листопада (вівторок)», «9 листопада (четвер)» і т. д., – але зміщується вектор уваги. Тепер не молода особа в центрі події, а сама подія, що спровокувала реакцію автора. «Велика новина! Шатобріан, той видатний Шатобріан упав! Убили його у Франції потойбічні мемуари (маються на увазі „Мемуари з потойбічного життя”, видані у 1849 р. в 11 томах. – Р. Р.) <...>. Люди з усіх сторін упізнали його як героїчного егоїста. Одинадцять томів побудовані на одному „Я й Наполеон”»²³. Дубно, Луцьк, Киселі, Самчики, Романів, Г. Жевуський, варшавське й краківське літературне товариство – добре висвітлена щоденникова історія доби представляє сюжетну канву цієї частини.

«Мемуари з років молодості» містять роздуми, навіяні Вільном. Тут вміщена ретроспективна рефлексія віленських газет, стародруків, творчості відомих діячів, де автор ховається за оповіддю від третьої особи, відсторонюється, неначе споглядаючи збоку, – це вже риса, яка була більш властива мемуарам середини століття. «Пінськ і Пінщина» – органічне продовження та нова якісна інтерпретація «Спогадів про Волинь, Полісся й Литву», нарація жива, енергійна, дієва. Діалоги, полілоги, портрети, пригоди – все свідчить про високу майстерність митця художнього слова, що в сукупності притаманне також розділу «З третього на четверте грудня 1863 р.», де автор описує відвідування Кракова, та «Зі спогадів Ю. І. Крашевського», що репрезентують автобіографічну мемуаристику з детальним описом минулого та пережитого часу.

«Безсонні ночі. Спогади і фантазії» – лірично-медитативні мемуаристичні рефлексії Ю. І. Крашевського. Вони викликають асоціації з «Гімнами ночі» Новаліса і водночас схожі на химерну, макабристичну сповідь. «Пам'ятаю маленького равлика, який ніс свою хатку. Витягувався довго-довго, а потім згорнувся і сховався у мушлю. Тут кружляли мухи, а мурашви незліченна кількість бігала по широкій і рівній, як нитка, дорозі. Все це разом було окремим маленьким світом, до якого в той час я ще належав. Ми всі один одного знали: вільшанка, равлик, я і квіти. Урочистий спокій нас вкривав і захищав, немов великим плащем. Ялини, поставлені на варті, стояли шеренгою одна за одною. У кінці вулиці виглядало сонечко»²⁴, – мемуарно-щоденниковий стиль зовсім іншої жанрової якості з потужними

²³ Ibidem, S. 255.

²⁴ Ibidem, S. 313.

психомоделістичними рефлексіями. На цьому тлі постають дрезденські спогади 1884 р. про Волинь. «Одним із найтяжчих було життя в Житомирі на Волині. <...> Треба було вести боротьбу і всюди натрапляти на відсіч, недобррозичливість, заздрість, підкилимні інтриги <...>. Стосунки з товариством складались у цілому неприємні»²⁵. Цей запис сповнений таких переживань, так ніби це було недавно, хоча він зроблений через чверть століття, вже на схилі життя письменника.

«Мемуари» Ю. І. Крашевського віддзеркалюють етапи й різновиди змін, точніше, генезу типів художнього мислення автора від ліро-епічних у юності до епічно-монументальних наприкінці життя, від діяльності літературної до суспільно значущої. Безперечно, це не могло не вплинути на жанрові пріоритети у творчості Ю. І. Крашевського у цілому, що, власне, і продукувало жанрове розмаїття його творчості взагалі. У сукупності «Мемуари» Ю. І. Крашевського ілюструють становлення автора як мемуариста, відтворюють не стільки плинність часу, скільки розвиток внутрішнього світу письменника від наївних дитячих спогадів до зрілих нотаток останніх років життя. «Спільною рисою всіх цих мемуаристичних текстів, від учнівських записок до гірких сповідей хворого в'язня, є реалізм у найрізноманітніших варіантах і формах», – узагальнює В. Данек²⁶.

Мемуари Ю. І. Крашевського – текст, що ілюструє лише одну з фаз його становлення та розвитку. Серед постійних його прикмет – нарація від першої особи, яка, з одного боку, була об'єктивним виявом наявної суб'єктивної нарації, а з другого – об'єктивним прагненням до неупередженості. Бажання приховати особистісну емоційно-психологічну складову було пов'язане з сакральним ставленням до правдоподібності як поетичної властивості мемуаристичного тексту доби. Головним аксіологічним виміром крашевськівського тексту стала автентичність фактів, що мали контрастувати з вимислом чи художньою інтерпретацією. Тому роль нарації від першої особи мала бінарний характер. Априорі вона була і є суб'єктивною, але Ю. І. Крашевський, перетворюючись на свідка та очевидця, прагнув у щоденнику до відчуженого фіксування подій у рухливому часопросторі. Діахронічний характер ретроспективної нарації мемуариста був відмінним від синхронічної нарації автора щоденника. Однак і в першому, і в другому випадку текст об'єктивно був не застрахований від авторських аберацій. Тільки в першому випадку вони більш акцентувались значною часовою відстанню між подією та її рецепцією в мемуарах, а в другому – зазнавали відбору з множини інших. Часто через близькість події та її визнання у недалекому майбутньому автор щоденника серед множини фактів виокремлював другорядний, не помічаючи значущого²⁷.

Щоденниково-мемуаристичний стиль вимагав лапідарності, яка виявлялась у загостренні уваги на найголовніших особливостях події, де образність поступалася механічній номінації та меті відтворення. Таким чином, мемуари

²⁵ Ibidem, S. 370–371.

²⁶ Danek W. Wstęp // Kraszewski J. I. Pamiętniki / Oprac. W. Danek. – Wrocław : Ossolineum, 2005. – 484 s. – С. XVIII.

²⁷ Ершов В. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму. Там само, С. 113–114.

Ю. І. Крашевського сприяли зростанню ваги художнього слова, що мало нести не стільки естетично-художнє навантаження, скільки проблемно-тенденційне. Іншими словами, предметний світ: природа, світло чи темрява, звук або тиша, колір і запах, форма й рух – стали займати в структурі тексту другорядне значення. Першоплановим письменник вважав зображення власне мемуаристичного персонажа, зокрема таких його складових, як портрет, костюм, тіло, дефекти, недуги, поведінка, жести, манери тощо. Додамо, що мемуарні тексти Ю. І. Крашевського сприяли гіперболізації значення занотованого висловлювання, яке мало наближуватись до мотто, тяжіючи до універсальності та претендуючи на особливий статус у часопросторі.

Roscisław Radyszewski

J. I. Kraszewski: podróże i pamiętnikarstwo

Artykuł jest poświęcony analizie tekstów wspomnień z podróży J. I. Kraszewskiego, sprzyjających wzrostowi wagi słowa artystycznego, które powinno być nosicielem nie tyle obciążenie estetyczno-artystycznego, ile problematyczno-tendencyjnego, akcentując uwagę na obrazie właśnie personaża pamiętników, w szczególności takich jego składowych, jak kostium, ciało, zachowanie się, gesty, maniery i in.

Ростислав Радищевский

Ю. И. Крашевский: путешествия и мемуаристика

В статье проанализирован текстовый массив воспоминаний из путешествий Ю. И. Крашевского, которые способствовали росту значительности художественного слова, которое должно было нести не столько эстетически-художественную нагрузку, сколько проблемно-тенденциозную, акцентируя внимание на изображении собственно мемуаристичного персонажа, в частности таких его составляющих, как портрет, костюм, тело, поведение, жесты, манеры и т. п.

Rostyslav Radishevskiy

Yu. I. Krashevskiy: Trips and Memoir

In the article the textual array of flashbacks from the trips of Yu. I. Krashevskiy is probed, which were instrumental in growth of weight of artistic word, which must have carried not so much aesthetical and beautiful artistic loading, as problematical and tendentious, accenting attention on actually memuaristical character, in particular such his constituents, as a portrait, suit, body, conduct, gestures, manners and others like that.